

شاخصه‌های سعادت بشر و میزان اهمیت هریک با تکیه بر احادیث طوبی *

حسین رشاد کوچصفهانی **

اصغر هادوی ***

چکیده

انسان دائماً در پی یافتن راهی برای نیل به سعادت ابدی است. در این میان، هر نحله و مذهبی طبق معلوماتش این مسیر را ترسیم نموده و سایرین را بدان دعوت کرده است. مسئله مهم اینجاست که آیا در اسلام نیز به طور جزئی به شاخصه‌های سعادت اشاره شده است؟ این نوشتار به روش تحلیل محتوا و با تشکیل جدول احادیث و شرح آن‌ها، حدود ۲۳۰۰ حدیث با ساختار طوبی را مورد کاوش قرار داده و می‌کوشد به این سؤال پاسخ دهد که شاخصه‌های سعادت بشر کدام‌اند و میزان اهمیت هریک به چه میزان است؟ دستاوردهای این پژوهش نشان می‌دهد که احادیث طوبی را می‌توان در سه بازه زمانی تقسیم‌بندی کرد که به ترتیب تکرار شامل حال فرد، آینده و گذشته است. این سه بازه زمانی به‌عنوان مضامین سازمان‌دهنده و واژه «ذکر» به‌عنوان یک مضمون فراگیر است که دربرگیرنده همه آن‌هاست. «ذکر» به‌معنای یادآوری نعمت‌هایی است که خداوند در اختیار بشر نهاده و همچنین به این معناست که انسان دائماً متذکر حالات و عوامل مؤثر بر روح و جسمش باشد تا دچار یأس از گذشته، غفلت از حال و نسیان آینده نشود.

کلیدواژه‌ها: طوبی، تحلیل مضمون، سعادت، ذکر، شاخصه.

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با موضوع شناخت و تحلیل توصیفات پیوستار با دو واژه «طوبی» و «ویل» با راهنمایی استاد دکتر اصغر هادوی کاشانی در دانشگاه شاهد نوشته شده است.

** کارشناسی ارشد گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شاهد، تهران، ایران/ h.r.koochesfahani@gmail.com

*** دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شاهد، تهران، ایران (نویسنده مسئول)/ hadavika@gmail.com

۱. مقدمه

یکی از مهم‌ترین مسائلی که بشر در طول زندگی خویش با آن روبه‌روست و گاه مانعی بر سر راه رشد وی ایجاد می‌کند، تشخیص صحیح معیارهای حق و باطل در گفتار و عمل است. در این بین، اختیار قوه‌ای است که خداوند در فطرت آدمی نهاده تا حق انتخاب را به دست خودش قرار دهد. تنها موردی که انسان را متمایز از سایر موجودات خواهد کرد، همین قدرت اختیار اوست. این قدرت مسبب آن است که وی کمال انسانی را در خود به نمایش گذارد یا اینکه به قعر ذلت سقوط کند و با صورتی نزدیک به حیوان محشور شود. انسان قادر است از بدو تولد براساس حق انتخاب، ابعاد ثانوی را در کنار بعد فطری خود شکل دهد، زیرا او برخلاف حیوانات در زمان تولد از همه خصلت‌های روحی و فکری برخوردار نیست (مطهری، ۱۳۷۴: ۳۳). از همین روست که همواره آدمی می‌تواند مسیر تکامل را طی کند. نکته جالب اینجاست که زمانی که ضد ارزش نیز عمل می‌کند در حال رشد قوه‌ای از قوای خود است (همو، ۱۳۸۴: ۹۳).

یافتن راه حق و حقیقت مسئله‌ای است که همه متفکران و دانشمندان و حتی آحاد انسان‌ها به دنبال یافتن پاسخی برای آن هستند. پاسخ به این سؤال که مهم‌ترین عوامل و علل سعادت انسان کدام است و اهمیت هر کدام چقدر است؟ در میان تمامی نظرات و تفکرات و اظهارات این امر برای ما مسلم است که بهترین طریق حصول معرفت در مسیر سعادت، اهل بیت (علیهم‌السلام) هستند؛ زیرا آن‌ها هستند که مستقیم از منبع و حیانی بایسته‌های دنیوی و اخروی فرد را دریافت می‌کنند و مأمور هدایت او به سوی سعادت‌اند. لذا در روایات، سعادت با الفاظ مختلفی آمده که یکی از آن‌ها واژه «طوبی» و نقطه مقابل آن یعنی شقاوت و بدبختی نیز با الفاظی از جمله «ویل» آمده است. با توجه به وجود این واژه در احادیث، پژوهش‌های ارزشمندی در این زمینه انجام پذیرفته است.

اخوان اقدم و حاجی ابوالقاسم دولابی (۱۳۹۷) با موضوع واژه طوبی با تکیه بر محور هم‌نشینی و جان‌نشینی و همچنین غفاری (۱۳۹۵) با موضوع معناشناسی طوبی و مفهوم‌شناسی آن در آیات و روایات پژوهش‌های درخور تقدیری انجام داده‌اند؛ اما مقالات مذکور یا در حوزه معناشناسی واژه بحث و بررسی انجام داده یا در حوزه محتوایی و آن‌هم به صورت کلی احادیث با ساختار طوبی را مورد بررسی قرار داده و درصد اهمیت هر کدام و جزئیات عمل به هر یک را

بررسی نکرده‌اند. به همین علت پژوهش حاضر به صورت متفاوتی احادیث با ساختار مذکور را مورد دقت قرار می‌دهد؛ یعنی هم به صورت کیفی و هم به صورت کمی میزان هر شاخصه را مورد بررسی قرار داده تا به این سؤال پاسخ دهد که توصیفات پیوستار طوبی در احادیث چگونه است و به چه میزان به آن‌ها اشاره شده؟

۲. روش تحقیق

مقاله حاضر روش تحلیل محتوا را برای تحلیل توصیفات پیوستار با واژه طوبی برگزیده است. شیوه‌های معمول در مطالعه متون حدیثی که منبع اصلی علم اخلاق اسلامی هستند، اگرچه مفید و قابل توجه‌اند، پرسش‌های اساسی درباره نقش و هدایتگر بودن مفاهیم اخلاقی احادیث را بدون پاسخ گذاشته است؛ لذا انتخاب روشی جدید و میان‌رشته‌ای در قالب‌های نوین کمک شایان توجهی خواهد کرد به پیشبرد اهداف نیروی انسانی. با توجه به این نکات روش «تحلیل محتوا» در مطالعات متون حدیثی گامی بدیع محسوب می‌شود.

۲-۱. تعریف روش تحلیل محتوا

تحلیل محتوا روشی است که پیام‌های ارتباطی را به صورت قاعده‌مند، عینی و تعمیم‌پذیر بررسی می‌کند. این روش پیام‌های موجود در یک متن را به صورت آشکار نمایان خواهد کرد؛ لذا برای پاسخ به سؤالات درباره محتوای یک پیام مناسب است (هالستی، ۱۳۷۳: ۱۴). براساس این روش می‌توان ویژگی‌های یک متن را به طور واقع‌بینانه و منظم شناخت.

۲-۱-۱. انواع روش تحلیل محتوا

۲-۱-۱-۱. تحلیل محتوای کمی

یک متن شامل ساختار و عناصری است که آن را شکل می‌دهد. تحلیل‌های کمی کمک می‌کند که اولاً ساختار متن به طور واضح قابل مشاهده باشد و ثانیاً فراوانی هر مضمون و موضوع اصلی آن را مشخص کند، و نشان می‌دهد که محقق براساس چه مبنایی به تحلیل کیفی پرداخته است (کریندورف، ۱۳۷۸: ۲۶).

۲-۱-۱-۲. تحلیل محتوای کیفی

این روش هم در پی توصیف است و هم در پی تبیین و برای جمع‌آوری داده به گفته‌ها و رفتار قابل رؤیت افراد تکیه دارد. تحلیل تماتیک روشی است برای تحلیل داده‌های کیفی و یکی از شیوه‌هایی است که بر شناخت الگوی معنایی در یک سری داده‌ها تمرکز دارد. این روش، فرایند شناخت الگوها یا تم‌ها در بطن داده‌های کیفی است (قاسمی و هاشمی، ۱۳۹۸: ۹). براساس نظر براون و کلارک (Broun & Clarke, 2006: 78) تحلیل تماتیک مهارت‌های اصلی را فراهم می‌کند؛ لذا برای انجام انواع دیگری از تحلیل‌ها مفید است. بنابراین اولین روش کیفی که باید آموخت، تحلیل تماتیک است.

تحلیل تماتیک برخلاف سایر روش‌های کیفی به دیدگاه معرفت‌شناسی یا نظر خاصی وابسته نیست (Ibid: 121)؛ لذا این روش در یادگیری و آموزش بسیار انعطاف‌پذیر و متنوع است. محقق در این روش آزادی عمل دارد و الزامی برای مراجعه یا ارجاع به منابع نظری ندارد و به دنبال کشف الگوی خود است.

روش تحلیل مضمون شش مرحله دارد: ۱. آشنایی با متن؛ ۲. ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری؛ ۳. جست‌وجو و شناخت مضامین؛ ۴. ترسیم شبکه مضامین؛ ۵. تحلیل شبکه مضامین؛ ۶. تدوین گزارش.

۳. بررسی احادیث با ساختار طوبی

در ابتدا حدود ۲۲۳۷ حدیث، برای دستیابی به اطلاعات اولیه و نظرات معصومین علیهم‌السلام در خصوص معیارهای سعادت بشر با تکیه بر توصیفات پیوستار واژه «طوبی» بررسی و سعی شد که نظرات برخی جامعه‌شناسان و دانشمندان دنیا نیز برای شناخت سایر نظرات مورد بررسی قرار داده شود، تا به یک جمع‌بندی مفید در این خصوص برسیم. در مراحل بعد به تشکیل جدول احادیث پرداخته شده تا یک شکل منظم برای رسیدن به هدف نهایی که مضامین فراگیر بوده به دست آید. سپس با حذف کدهای اولیه و مرتب کردن و تبدیل آن‌ها به کدهای توصیفی سعی بر این شد تا به موضوعات واحدی دست یافته شود. در مرحله بعد، این کدهای توصیفی تبدیل به یک سری مضامین اولیه‌ای شده که چند کد توصیفی را در بر می‌گیرند. مضامین اولیه نیز در ذیل

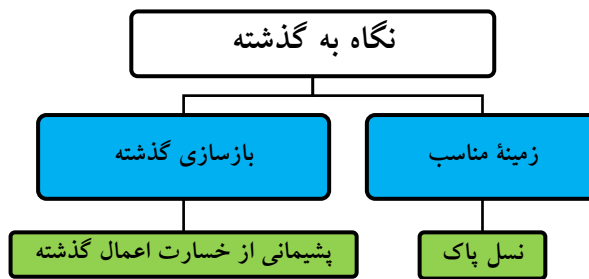
شاخصه‌های سعادت بشر و میزان اهمیت هریک با تکیه بر احادیث طوبی، حسین رشاد و اصغر هادوی ۳۲۳

10.22052/HADITH.2023.248674.1286

یک مضمون سازمان‌دهنده قرار گرفته و چند مضمون سازمان‌دهنده در ذیل یک مضمون فراگیر قرار گرفتند.

با مطالعه دقیق احادیث طوبی و پیاده‌سازی مدل‌های مختلف با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون شامل تشکیل شبکه احادیث و تحلیل آن، به طرحی رسیده شد که در آن احادیث در سه بازه زمانی تقسیم‌بندی می‌شود و مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. این بازه‌های زمانی شامل سه مرحله گذشته، حال و آینده است که انسان در طول زندگی از آن‌ها عبور می‌کند و به سرای آخرت رهسپار می‌شود. توجه خاص به هریک از این بازه‌های زمانی و عملکرد نسبت به هر کدام تأثیر بسیار تعیین‌کننده‌ای در سرنوشت آدمی خواهد داشت.

در یک دید کلی، احادیث طوبی سه بازه زمانی را در زندگی بشر مورد اشاره قرار داده که عبارت‌اند از: ۱. نگاه به گذشته؛ ۲. نگاه به حال فرد و جامعه؛ ۳. نگاه به آینده.

نمودار ۱: شاخه‌های نگاه به گذشته

۱-۳. نگاه به گذشته

برای تمامی انسان‌ها و به‌ویژه برای کسانی که گذشته بدی داشتند، توجه بیش از حد به گذشته و حتی تمرکز زیاد از حد در آینده خسارت‌بار و یکی از عوامل مهم افسردگی است. چنین افرادی از ناحیه ضررهای گذشته و تاریکی‌های آتی در حیرت و اضطراب و وحشت فراوان‌اند. مواردی هم چون درس نخواندن، عدم کار اقتصادی مناسب و از دست رفتن فرصت‌ها موجب تأسف آن‌هاست؛ همچنین از احتمال نداشتن شغل و مسکن و ازدواج مناسب در آینده دچار اضطراب‌اند. به‌یقین چنین خصلت‌هایی موجب افسردگی روحی و اضطراب و مانع علاج آن‌هاست.

اگر تمام امکانات و توان و سلامت روحی و فکری را صرف گذشته‌ای کنیم که قابل جبران نیست، کاری عبث و بیهوده است.

جدول ۱: کدگذاری طوبی بازه گذشته

کدهای توصیفی	کدهای اولیه	مضامین پایه	سازمان دهنده	فراگیر
مادر پاک‌دامن	نسل پاک	زمینه مناسب	نگاه به گذشته	ذکر
گریه بر گناه	پشیمانی از خسارت اعمال گذشته	بازسازی		
نظاره کردن خداوند در حال گریه پشیمانی				
استغفار بعد از هر گناه				
پشیمانی از لغزش و جبران آن				

احادیث در بازه زمانی گذشته با محوریت «طوبی» را می‌توان به دو بخش تقسیم‌بندی کرد که به ترتیب شامل «زمینه‌سازی» و «اصلاح و جبران خسارت‌های گذشته» است. در این مورد می‌توان گفت که معصومین علیهم‌السلام این نکته روان‌شناسانه را بسیار مورد توجه قرار دادند و از گذشته فرد فقط به ذکر این دو نکته اکتفا کرده و مانع جست‌وجوی بیشتر در گذشته افراد شده‌اند.

۳-۱-۱. زمینه مناسب، پاک‌دامنی مادر

مقدمه مادر بودن و همسر بودن در درجه عالی، خودسازی است. ضرورت خودسازی از آن حیث است که در ما تولدی نو و حیاتی جدید با معیارهای نو و انسانی پدید آید؛ حال این سازندگی برای کسی که می‌خواهد مادر شود ضروری تر است، زیرا علاوه بر مسئولیت شخصی، مسئولیت سازندگی دیگران یعنی نسل آینده را نیز بر عهده دارد. فساد او فساد جامعه و سلامت و صلاح او، صلاح و سلامت جامعه است. مادر در ابتدا باید خود را در مسیر رشد و پرورش دهد و قبل از اقدام به فرزندآوری به کمالات انسانی برسد تا از این طریق آمادگی این امر مهم را پیدا کند (قائمی، ۱۳۷۵: ۴).

به همین دلیل اولین نکته‌ای که در مورد گذشته فرد مورد توجه قرار گرفته، تولد در دامنی پاک است که آن را سرچشمه همه خوبی‌ها دانسته‌اند و گویا بدون داشتن این ویژگی، موفقیت و سعادت امکان‌پذیر نخواهد شد یا بسیار دشوار است.

۳-۱-۲. پشیمانی از خسارت‌ها

قبل از بازسازی خسارت‌های گذشته نیاز به پشیمانی است. در احادیث با ساختار طوبی به نظر می‌رسد کنار هر تلنگر و پشیمانی و تفکری گریه قرار داده شده؛ گویا گریه نماد پشیمانی از گذشته و بیانگر حالت درونی فرد و به معنای بازگشت از خسران گذشته است.

«طُوبَى لِمَنْ كَانَ صَمْتُهُ فِكْرًا وَ نَظْرُهُ عِبْرًا وَ وَسْعُهُ بَيْتَهُ وَ بَكَى عَلَى خَطِيئَتِهِ...» (شیخ صدوق، ۱۴۰۳ق: ۲۹۵)؛ خوشا به حال کسی که خاموشی‌اش توأم با تفکر و نگاهش همراه با عبرت باشد و در خانه‌اش بنشیند و بر گناه خود بگرید... .

یکی بکاء از خوف عذاب، دیگری بکاء به شوق ثواب و سه دیگر، بکاء در مقابل عظمت و کبریایی الهی، حقارت و صغارت خود که بکاء انبیا و ائمه علیهم‌السلام از این باب بوده است. در واقع، با بررسی‌هایی که در این باب انجام شد، مشخص شد که این‌گونه گریه‌ها مورد تأیید خداوند و ائمه معصومین علیهم‌السلام بوده‌اند و عوامل بروز آن‌هاست که به آن ارزش بخشیده است و در یک حالت کلی، می‌توان گفت عوامل بروز بکاء ممدوح در قرآن و روایات معرفت، عشق، ایمان، آیات قرآن، خوف، شوق، حزن، فراق، گناه و ادامه دادن راه است (اشرفی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۸).

کسی که روان پاکش را با گناه آلوده کرده، گاهی با گریه، غبار گناه را از جان خویش می‌شوید. امام صادق علیه‌السلام از قول حضرت عیسی علیه‌السلام می‌فرماید: «خوشا به حال کسی که برای گناهی که مرتکب شده گریه کند» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۴: ۳۲۰). همچنین در روایت دیگری از امام صادق علیه‌السلام نقل شده است که فرمودند: «توبه عام آن است که باطن خود را با آب حسرت بشوید و همیشه اعتراف به جنایت کند و از گذشته‌اش پشیمان باشد و از باقی عمرش خائف باشد... و گریه و تأسف را بر آن چیزهایی که از طاعت خداوند از او فوت شده است، ادامه دهد» (همان، ج ۶: ۳۱).

در احادیث نیز از گریه به عنوان زمینه‌ای برای بازبایی شخصیت فرد و به نوعی اولین مرحله آن یاد شده، زیرا همان‌طور که آمد، گریه مقدمه تأثیر حرف در دل‌هاست.

«طُوبَى لِمَنْ لَوَّحَ نَظْرَهُ لِلَّهِ إِلَيْهَا تَبْكِي عَلَى ذَنْبٍ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لَمْ يَطَّلِعْ إِلَى ذَلِكَ الذَّنْبِ غَيْرَهُ» (ابن بابویه، ۱۴۰۶ق: ۱۶۷)؛ خوش به حال صورتی که از خشیت خداوند به خاطر گناهان خود گریان باشد... .

پس از آماده شدن قلب برای پذیرش حق و اعتلای مرتبه انسانی، نوبت به توبه و استغفار می‌رسد. توبه هرگاه واقعی و حقیقی باشد و از اعماق جان برخیزد و جامع شرایط باشد، مقبول درگاه حق واقع می‌شود و آثار و برکاتش نمایان می‌گردد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۴، ج ۲: ۲۴۳).

توبه، نیروی محرک بسیار قدرتمندی برای پیشبرد اهداف متعالی است. با توبه، بارقه‌های امید در فرد روشن می‌شود. بدون توبه و امید، انسان در حسرتی به سر خواهد برد که وی را دچار ضعف و سستی و ناامیدی می‌کند. خداوند این حیرت و سرگردانی بشر را درمان نموده و راه توبه را برای او گشوده و اشتیاق خود را به بازگشت بنده‌اش در خطاب به حضرت داوود علیه السلام چنین بیان نموده است: «یا داوُد، لَوْ يَعْلَمُ الْمُدْبِرُونَ عَنِّي كَيْفَ أَنْتَظَرِي لَهُمْ وَرِفْقِي بِهِمْ وَشَوْقِي إِلَى تَرْكِ مَعْصِيهِمْ لَمَاتُوا شَوْقًا إِلَيَّ» (فیض کاشانی، ۱۴۱۷ق، ج ۸: ۶۲)؛ «ای داوود! اگر آنان که از من رویگردان شده‌اند، می‌دانستند که چگونه در انتظارشان هستم و چه مهری نسبت به آنان دارم و چقدر مشتاقم که معصیتشان را ترک کنند، از اشتیاق من می‌مردند.»

از این رو بنده به وقت گناه، باید بلافاصله با امید به توبه روی آورد و با آگاهی از آثار فراوان توبه اعم از فردی و اجتماعی و اشتیاق در جهت بازگشت به آغوش لطف الهی گام بردارد. به همین علت معصومین علیهم السلام تأکید بر توبه بعد از گناه دارند آن هم بلافاصله.

«طُوبَى لِمَنْ وَجَدَ فِي صَحِيفَتِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَحْتَ كُلِّ ذَنْبٍ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ» (ابن بابویه، ۱۴۰۶ق: ۱۶۵).

در انتها راه بازگشت انسان و مکمل مراحل قبل، مرحله اصلاح است؛ به طوری که اگر خطایی صورت پذیرفت و یا زبانی متوجه خود شخص یا کسی شد، جبران شود. این جبران ضرر، امید به آینده را صدچندان می‌کند و اندوه آدمی را به حداقل می‌رساند تا حسرت گذشته مانع جبران نشود.

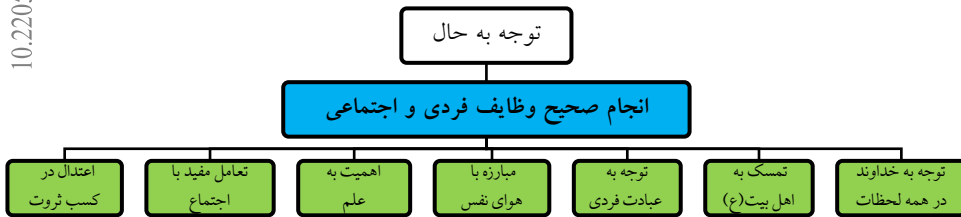
البته عبور از گذشته بدون اصلاح درون امکان‌پذیر نیست؛ به عبارتی شروع حرکت به سمت سعادت اصلاح نفس است. پس از اصلاح نفس، باید حقوقی را که بر گردن دارد به جای آورد. البته این موارد شامل همه مراحل زندگی و حالات فرد خواهد شد؛ اما در اینجا لازمه اصلاح گذشته است. البته این امر نشانه توفیق الهی است، زیرا جبران گذشته روزی هرکس نخواهد شد طبق حدیث شریف: «طُوبَى لِمَنْ أَعَانَهُ اللَّهُ عَلَى قَضَاءِ مَا أَوْجَبَ عَلَيْهِ مِنْ حُقُوقِهِ» (ابن شعبه

شاخصه‌های سعادت بشر و میزان اهمیت هریک با تکیه بر احادیث طوبی، حسین رشاد و اصغر هادی ۳۲۷

حرانی، ۱۴۰۴ق: ۲۵۶)؛ خوشا به حال کسی که خدا کمکش کند حقوقی که گردش هست به جا آورد.

به این ترتیب سه مرحله پشیمانی که نمود عینی آن گریه است و توبه و اصلاح و جبران گذشته در فرد شکل می‌گیرد تا وی را برای ادامه راه سعادت فردی و اجتماعی مهیا سازد.

۲-۳. توجه به حال

نمودار ۲: زیرشاخه‌های توجه به حال

پس از بررسی نگاه احادیث با محوریت طوبی به گذشته، نوبت به بررسی این احادیث به وضعیت فعلی و به عبارتی، حال فرد و جامعه خواهد رسید. در این گروه احادیث به وظایفی اشاره شده که انسان موظف است آن را در طول حیات خود مورد توجه قرار دهد.

وظایف فرد در این بازه زمانی شامل ۷ قسمت است که هرکدام نیازمند تفسیر و بررسی مفصل است. این ۷ مورد شامل موارد زیر است:

۲-۳-۱. انجام صحیح وظایف فردی و اجتماعی

مسئولیت داشتن انسان به دلیل برخورداری از عقل و اختیار، امری مسلم است. این مسئولیت همگانی است؛ یعنی هم در برابر خدا، هم در برابر خود، هم در برابر دیگران و هم در برابر طبیعت و محیط زیست مسئولیت دارد. از این رو پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «همه شما مدیر و نگهبان و نسبت به زیردستان خود مسئولید، پس امیر و امام نسبت به رعیت خود مسئولیت دارد، مرد سرپرست خانواده است و نسبت به آن‌ها مسئولیت دارد، زن نگهبان خانه شوهر و فرزندان اوست و نسبت به آن‌ها مسئولیت دارد، خدمتکار نسبت به اموال سرور خود نگهبان و مسئول آن است. آگاه باشید همه شما نسبت به رعیت خود و زیردستان خود مسئولیت دارید، زیرا انسان مسئول

است و در برابر همه موجودات مسئولیت دارد. خانواده نیز موجودی است که آدمی مسئولیت دارد حقوق افراد آن را ادا و از آسیب رسیدن به آن‌ها جلوگیری و با آن‌ها به خوبی رفتار کند» (بخاری، ۱۴۰۱ق، ج ۲: ۲۵۶؛ مسلم، بی تا، ج ۶: ۸). حضرت علی عَلَيْهِ السَّلَامُ فرمود: «خدای سبحان ملائکه را از عقلی بدون شهوت آفرید و در حیوانات شهوت را بدون عقل قرار داد، اما در آدمیزاد، عقل و شهوت را باهم ترکیب کرد؛ پس هرکس که عقلش بر شهوتش غلبه نماید از ملائکه برتر و هرکس که شهوتش بر عقلش چیره شود، از حیوانات بدتر خواهد بود» (فیض کاشانی، ۱۴۱۸ق، ج ۱: ۴۱۴).

۳-۲-۱. توجه ویژه به خداوند در همه لحظات

یکی از القابی که خداوند به پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ داده، «مُدَّكِّر» است: «إِنَّمَا أَنْتَ مُدَّكِّرٌ، لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ» (غاشیه: ۲۲ و ۲۳). آدمی ذاتاً مشتاق دیدار با خداست، به همین علت از یاد خدا و انس با او لذت می برد ولی برخی اوقات دچار غفلت می شود و نیاز به یادآوری، امری است واجب. مرحله والای ذکر، ذکر قلبی است که همان عادت کردن قلب به یاد و نام خداوند تعالی است، به صورتی که از غیر خدا دل بکند و هیچ کشش و میلی در تضاد با محبوب در وجود انسان باقی نماند. تا به اینجا می رسد که «هُوَ مَعَكُمْ أَيَّمَا كُنْتُمْ» (حدید: ۴). البته درک حضور حضرت باری تعالی نصیب هرکسی نخواهد شد.

نمونه بارز توصیه به ذکر خدا در قرآن کریم آمده که می فرماید: «بی شک برای شما مؤمنان در پیروی از رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سرمشقی نیکوست، برای آن کس که به خدا و روز واپسین امید دارد و خدا را زیاد یاد می کند» (احزاب: ۲).

۳-۲-۱-۲. تمسک به اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَامُ

آدمی با ارتباط و عشق به ائمه عَلَيْهِمُ السَّلَامُ حس می کند که چگونه مسیر حق برایش آسان تر شده و به حقیقت نزدیک تر می شود. این حرکت از بهترین جلوه های ولایت است. در کلام حضرت ابالحسن عَلَيْهِ السَّلَامُ این گونه آمده که در قرآن می خوانیم: «وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا» (انبیاء: ۷۳). کیفیت این نصرت و یاری مؤمن در حدیثی، این گونه آمده است: «خدای تعالی مؤمن را به وسیله روحی از جانب خود تأیید می کند. هرگاه مؤمن تقوا ورزد، آن روح حاضر شود و اگر تجاوز کند،

شاخصه‌های سعادت بشر و میزان اهمیت هریک با تکیه بر احادیث طوبی، حسین رشاد و اصغر هادوی ۳۳۹

آن روح غایب شود. حضرت ابی‌الحسن علیه السلام پس فرمود: «ما اهل بیت آن روح را به وسیله اطاعت خدا و عمل برای او تأیید می‌کنیم» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴: ۲۶۸). این مسئله را نه فقط شیعیان، بلکه هرکس که در جست‌وجوی حقیقت بوده و به اسلام و تشیع راه یافته، احساس نموده است. هربرت اسپنسر (Herbert Spencer) گفته است بزرگ‌ترین آرمان نیکان این است که در آدم‌سازی شرکت کنند؛ یعنی مکتب صالح‌سازی بیاورند (مطهری، ۱۳۸۴: ۶۶).

جدول ۲: کدگذاری احادیث طوبی بازه زمانی حال، وظایف فردی و اجتماعی (عبادات، هوای نفس)

کدهای توصیفی	کدهای اولیه	مضامین پایه	سازمان‌دهنده	فراگیر
ذکر تهلیل	توجه ویژه به عبادات فردی	انجام صحیح وظایف فردی و اجتماعی	توجه به حال	ذکر
تهجد				
احیای قدر با رکوع و سجود				
درک شب قدر				
دهان‌های حامل قرآن				
قرائت سوره اخلاص				
زیاد مسجد رفتن				
وضو در خانه و نماز در مسجد				
خالص کردن عبادات				
انجام واجبات				
خلوت با خدا در پنهان و آشکار				
گریه در سحر				
شب‌زنده‌داری				
شهادت				

فراگیر	سازمان دهنده	مضامین پایه	کدهای اولیه	کدهای توصیفی
			مبارزه با هواهای نفسانی	عفت
				عمر طولانی و عمل خوب
				عمل کردن به سنت دین
				کلام بیهوده
				کنترل زبان
				کفران نعمت نکردن
				نماز بر میت
				اصلاح سیرت
				برتری باطن نسبت به ظاهر
				صاحب قلب هدایت پذیر
				درون پاک
				بصیرت قلبی نه چشمی
				غلبه بر هوای نفس
				سرگرم نشدن با زرد و سرخ دنیا
				آلوده نشدن به شهوات
				جهاد در راه خدا با نفس
				صبور
				ترک شهوت حاضر به خاطر قیامت
			مشغول بودن قلب به فکر و زبان به ذکر	

۳-۲-۱-۳. توجه به عبادت فردی

براساس آیات سوره ذاریات هدف آفرینش جهان (جن و انس) عبودیت و بندگی خداست؛ علت بعثت پیامبران نیز همین است (نحل: ۳۶). به عقیده مرتضی مطهری پرستش خداوند امری است که در فطرت انسان قرار دارد و با او عجین شده؛ ولی برخی لحظات از ریل خارج شده و باعث پرستش موجوداتی غیر از خداوند است؛ به دلیل اینکه اولاً لازمه فطری بودن یک بحث این نیست که همه اوقات افراد را بگیرد؛ همچنان که هیچ علاقه طبیعی دیگری نیز چنین نیست. علاقه به هنر و زیبایی یک علاقه فطری است، اما چنان نیست که یگانه سرگرمی بشر محسوب شود؛ ثانیاً چون امور مورد علاقه فطری بشر متعدد است، طبعاً سرگرمی به بعضی علایق از علایق دیگر می‌کاهد و احیاناً آن‌ها را به بوتۀ فراموشی می‌سپارد (طباطبایی، ۱۳۹۷، ج ۵: ۱۰۹). حضرت علی علیه السلام هدف پیامبر صلی الله علیه و آله را بیرون آوردن بندگان از عبادت بت‌ها به سمت عبادت خداوند می‌داند (نهج البلاغه: خطبه ۲۰۴).

انسان زمانی که وابسته و نیازمند چیزی باشد در برابرش خضوع و خشوع می‌کند. وجود ما به خداوند وابسته است و در همه حال نیازمند او. این حس نیاز و عجز، انسان را به پرستش و عبادت و حمد او وامی‌دارد (قرآنی، ۱۳۸۶: ۲۰).

۳-۲-۱-۴. مبارزه با هوای نفس

تهذیب نفس به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل کمال واقعی انسان در رهنمودهای اولیای خدا ذکر شده و هریک به‌شکل خاص و تعابیر مختلفی به تبیین این موضوع پرداخته‌اند. در این خصوص امام علی علیه السلام به همه انسان‌ها توصیه می‌کنند: «نفس‌هایتان را از شهوات و آلودگی‌های خواست‌های نفسانی پاک کنید تا پله‌های بلند مراتب والای منزلت انسانی را دریابید.»

جدول ۳: کدگذاری احادیث طوبی بازه زمانی حال، وظایف فردی و اجتماعی
(علم، تعامل با اجتماع)

کدهای توصیفی	کدهای اولیه	مضامین پایه	سازمان دهنده	فراگیر
احترام به عالم به خاطر علمش	اهمیت دادن علم و آگاهی	انجام صحیح وظایف فردی و اجتماعی	توجه به حال	ذکر
ترک جهل				
دانستن اسرار دنیا				
پذیرفتن نصیحت				
تفکر بودن سکوت و عبرت بودن نگاه				
دانستن عیب کلام				
طالب علم				
عالم به عملش				
عالم و معلم و عامل به علم				
یادگیرنده علم				
عاقل دانا	تعامل مفید در اجتماع	انجام صحیح وظایف فردی و اجتماعی	توجه به حال	ذکر
عمل به عدالت				
جاری شدن خیر به دست او				
اصلاح در بین مردم				
اصلاح ذات بین				
در امان بودن مردم از او				
بدعت گذار				
بدعت نمی نهد				
خوش اخلاقی				
خوش اخلاقی با مردم				
شناخت دقیق داشتن از مردم				
در امان بودن مردم از او				
جهاد در راه خدا				
تواضع				

کدهای توصیفی	کدهای اولیه	مضامین پایه	سازمان دهنده	فراگیر
دوستی در راه خدا				
رضایت همسر				
همنشینی با دانا و مهربان				
مشغول به عیب خود بودن و به عیب دیگران نپرداختن				
قیام به حق خدا				
انجام تمام و کمال کارها				
فروشناندن خشم				
رحم کنندگان				
الفت با مردم به خاطر خدا				
تحمل ناسزا در راه حق				

۳-۲-۱-۵. اهمیت دادن به علم و آگاهی

نکته اساسی در این زمینه، نگاه ویژه معصومین به مبحث تفکر قبل از هرچیز است. در این خصوص بیش از نیمی از این احادیث مرتبط با حوزه تعقل و تفکر در حالات مختلف است. خواه اینکه به طور مستقیم به مسئله تفکر اشاره دارد یا اینکه به عملی اشاره دارد که لازمه آن یک تفکر عمیق و دقیق در حوزه مسائل دینی و انسانی است. در حدیثی تفکر به عنوان عاملی برای رشد و هدایت انسان توصیف شده است. امیرالمؤمنین علیه السلام می فرماید: «اندیشه انسان را به سوی رشد و کمال هدایت می کند» (تمیمی آمدی، بی تا: ۴۱).

در برخی احادیث با ساختار طوبی، به طور مستقیم به مسئله تفکر اشاره دارد تا مخاطب را به نحو آشکار و بی پرده به مسئله تفکر وادارد و به اهمیت این مطلب بیش از هرچیز دیگری اشاره کند.

«طُوبَى لِمَنْ كَانَ صَمْتُهُ فِكْرًا» (الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا علیه السلام، بی تا: ۳۸۰)؛ خوشا به

حال بنده‌ای که خاموشی اش تفکر است!

«فَطُوبَى لِمَنْ عَقَلَ وَ عِلِمَ» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ق: ۱۶)؛ خوشا به حال آنکه عاقل بود و

دانست!

شایان ذکر است که یکی از وظایف قلب که قرآن نیز بدان اشاره نموده، همان تعقل است. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ» (حج: ۴۶). لازمه دوری از غفلت و غلبه بر هوای نفس نیز داشتن عقلی سلیم و تفکری عمیق است. انسان با هدایت عقل و فطرت به سوی سعادت حقیقی خود سیر می کند. در سایه آگاهی، فرد شخصیتی مستقل و اصیل می یابد و از توانمندی ها و ارزش های والای خود آگاه می شود و بر طبق آن ها عمل می کند. در چنین شرایطی استعداد های مثبت انسانی شکوفا می شوند (جعفری، بی تا: ۳۷).

۳-۲-۱-۶. تعامل مفید در اجتماع

یکی از نیاز های انسان ها که موجوداتی اجتماعی اند، ارتباط و تعامل با دیگران است. با توجه به تغییر های اساسی در شیوه زندگی، در حال حاضر بسیاری فاقد توانایی لازم در رویارویی با مسائل و مشکلات زندگی اند. لازمه مقابله با این چالش ها حل مسئله است (کاکابرای و عزتی، ۱۳۹۶).

جدول ۴: کدگذاری احادیث طوبی بازه زمانی حال، وظایف فردی و اجتماعی (اعتدال در ثروت)

کدهای توصیفی	کدهای اولیه	مضامین پایه	سازمان دهنده	فراگیر
انفاق مال	اعتدال در کسب ثروت	انجام صحیح وظایف فردی و اجتماعی	توجه به حال	ذکر
میانروی در مخارج و انفاق				
سلامت و قناعت در زندگی				
عدم غبطه به دارایی خطاکاران				
کسب حلال				
فقیران صبور				
بخشش مال				
قناعت و راضی بودن از خداوند				
قناعت و دوری از اسراف				

۳-۲-۱-۷. اعتدال در کسب ثروت

برای رسیدن به نقطه اعتدال و تسلط مالی در جامعه نیاز به ترویج فرهنگ و روحیه تلاش سازنده برای کسب ثروت حلال است. منش اسلام بر است از توصیه‌هایی برای ایجاد همت‌های والا برای ساخت اقتصاد سالم و بالنده؛ اقتصادی که مبتنی بر تولید است نه ثروت‌اندوزی.

امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «در طلب معیشت خود تبلی نکنید» (شیخ صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۳: ۱۵۷).

همچنین در مورد دیگر می‌فرماید: «ابعد از نماز صبح به دنبال روزی حلال باش که خدا تورا یاری می‌کند و روزی می‌دهد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۷۸).

یکی از توصیه‌های خداوند متعال به صالحین استفاده مطلوب از طبیات است؛ چنان‌که می‌فرماید: «ما شما را در زمین تمکین داده و برای شما مقرر نمودیم» (اعراف: ۹). در لسان اهل بیت علیهم السلام به تلاش‌های سازنده اقتصادی مانند کشاورزی، ترغیب‌های خاصی به عمل آورده است؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «زراعت و کشت و کار کنید که به خدا قسم هیچ عملی محبوب‌تر و پسندیده‌تر از آن نیست» (همان، بی‌تا: ۴۰۴).

۳-۳. آینده‌نگری

در تعالیم اسلام توجه به آینده جایگاه ویژه‌ای دارد. قرآن به مخاطبانش توصیه دارد که علاوه بر عدم فریب خوردن از منافع زودگذر دنیا عاقبت‌اندیش نیز باشند و آخرت را در نظر بگیرند و سعادت خود را در نظر بگیرند (اسراء: ۱۸؛ قیامت: ۲۰؛ انسان: ۲).

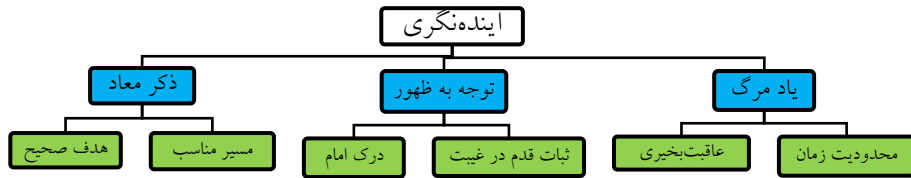
یکی از مواردی که نهج البلاغه به این موضوع اشاره کرده خطبه ۱۱۳ امیرالمؤمنین علیه السلام است. آن حضرت در سخن دیگری این‌گونه می‌فرماید: «المؤمنون هم الذین عرفوا ما أمهم» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸: ۲۵)؛ مؤمنان کسانی هستند که آینده خویش را می‌شناسند.

آینده انسان توسط اعمال امروز او ساخته خواهد شد؛ به همین دلیل سنجش تأثیرگذاری هر کاری در آینده و فایده آن کار برای او از واجبات هر انسانی است.

جدول ۵: کدگذاری احادیث طوبی بازه زمانی آینده، یاد مرگ، توجه به ظهور، ذکر معاد

کدهای توصیفی	کدهای اولیه	مضامین پایه	سازمان دهنده	فراگیر
مبادرت به هدایت کردن	توجه به محدود بودن زمان در دنیا	یاد مرگ	آینده‌نگری	ذکر
شتاب برای عمل نیک	تلاش برای عاقبت‌بخیری			
آخرت نیک		منتظران صبور		
مرگ نیک	ثابتین زمان غیبت			
صبر در زمان غیبت	نگهداری دین در زمان غیبت			
درک حضرت قائم علیه السلام	تمسکین به اهل بیت علیهم السلام در زمان غیبت			
تمسک به اهل بیت علیهم السلام در زمان غیبت	آرزوی کوتاه			
عدم گمراهی با آرزوهای کاذب	داشته شدن مسیر مناسب			
کوتاه کردن همت در کارهای غیر مفید				
طلب آخرت و سعی در آن	شناخت هدف صحیح			
ذکر معاد و عمل برای روز حساب				
یادآوری معاد				

احادیث با ساختار طوبی در حوزه آینده‌نگری به سه بخش یاد مرگ، توجه به ظهور، و معادباوری تقسیم می‌شود.

نمودار ۳: شاخه‌های احادیث در بازه آینده

۳-۱. یاد مرگ

در اهمیت یاد مرگ دو موضوع بیش از همه مورد توجه قرار گرفته که به ترتیب زمان محدود در دنیا و لزوم توجه به پایان خوش در این دنیا است. توجه به زمان محدود در دنیا انسان را مستلزم داشتن برنامه‌ای منظم و خدامحور برای رسیدن به سعادت خواهد کرد و تلاش وی را برای عاقبت خیر و سعادت اخروی در پی خواهد داشت. بدیهی است که «مردن» یک فرایند بسیار مهم و پر معنا در زندگی است.

حضرت علی علیه السلام در اهمیت یاد مرگ این چنین فرمودند که «پسرکم! فراوان به یاد مردن و به یاد پیشامدهای بعد از مرگ که ناگاه به آن درآیی، باش و مرگ را جلوی چشمان خود تصور کن تا آن‌گاه که نزد تو می‌آید خود را آراسته و آماده نموده و کمر خود را بسته باشی که مبادا ناگهان بیاید و تو را مغلوب سازد و درحالی که فریفته شده‌ای تو را دریابد...» (نهج البلاغه: خطبه ۱۵۶). آگاهی از مرگ به انسان کمک می‌کند تا ارزش‌ها و اهدافش را در زندگی مشخص کند و به هستی انسان کمال و معنا ببخشد. مرگ تهدیدکننده مطلق وجود انسان است.

۳-۲. توجه به ظهور

در زمینه توجه به ظهور منجی در آموزه‌های دینی مبتنی بر احادیث «طوبی» دو حوزه مهم وجود دارد: اولین حوزه ثبات قدم و توجه ویژه به آن در دوران غیبت امام و دیگری تلاش برای درک بهتر و عمیق‌تر امام است که معیارهای سعادت بشر را در خود جای داده است. آمال انسان‌ها، معیار خوبی برای سنجش میزان رشد تعالی آن‌هاست.

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «مقام و مرتبه هرکس به قدر همت اوست» (همان: حکمت ۴۴)؛ یا در جای دیگر می‌فرماید: «ارزش هر مرد کاری است که نیک انجام می‌دهد» (همان: حکمت ۸۱).

امید داشتن به اهداف والا و ارزشمند نشانه‌ای است از کمال روح و رشد شخصیتی انسان‌ها و همت بلندشان؛ و برعکس امیدهای حقیر و بی‌ارزش نشان از بی‌همتی و رشد نیافتگی افراد دارد. پس از این مقدمه می‌توان گفت که چون انسان منتظر برترین و ارزشمندترین امید و آرزوهای ممکن را دارد، به‌طور طبیعی منتظر از برترین و ارزشمندترین و والاترین ارزش‌ها برخوردار است. قطعاً چنین هدف بلندی از ارزش و فضیلت وصف‌ناپذیری برخوردار است. البته این آرزو یک شرط هم دارد و آن تلاش مستمر برای تحقق این هدف است (رضوان، ۱۳۸۵: ۵۱).

توجه به ظهور دورکن اصلی دارد که شامل ثبات قدم در زمان ظهور و همچنین تمسک به اهل بیت علیهم‌السلام است.

«طُوبَى لَشِيعَةِ قَائِمِنَا الْمُنتَظِرِينَ لظُهُورِهِ فِي غَيْبَتِهِ وَ الْمُطِيعِينَ لَهُ فِي ظُهُورِهِ» (ابن بابویه، ۱۴۰۶ق: ۳۵۷)؛ خوشا به حال شیعه منتظر ظهور در زمان غیبت و اطاعت‌کنندگان از امام در زمان ظهور.

۳-۳-۳. ذکر معاد (معادباوری)

نمود عینی آینده‌نگری در دستورات دین آخرت طلبی است، زیرا در سایه آخرت طلبی است که اعمال سمت‌وسوی صحیح به خود می‌گیرند و در جاده سعادت حرکت می‌کنند. «اگر نفوس یکسره متوجه به دنیا و تعمیر آن باشند و منصرف از حق باشند، گرچه اعتقاد به مبدأ و معاد هم داشته باشند، منکوس هستند و میزان در انتکاس قلوب غفلت از حق و توجه به دنیا و تعمیر آن است» (خمینی، ۱۳۵۸ق: ۵۳۵).

امام علی علیه‌السلام در خصوص آخرت طلبی چنین می‌فرماید: «اگر دینت را تابع دنیایت کنی، دین و دنیایت، هر دو را از بین برده‌ای و در آخرت از زیانکاران خواهی بود؛ اما اگر دنیای خود را تابع دینت کنی دین و دنیایت، هر دو را به دست آورده‌ای و در آخرت از رستگاران خواهی بود» (تمیمی آمدی، بی‌تا: ۳۷۵ و ۳۷۵۱).

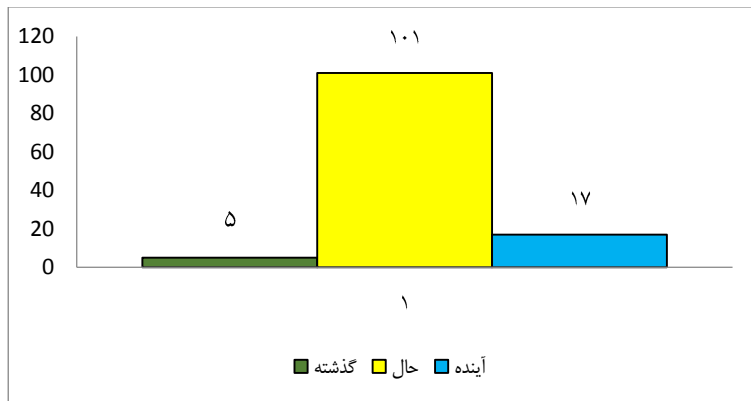
شاخصه‌های سعادت بشر و میزان اهمیت هریک با تکیه بر احادیث طوبی، حسین رشاد و اصغر هادوی ۳۳۹

احادیث با ساختار «طوبی» نیز در مرحله آینده‌نگری نگاه ویژه‌ای به این امر یعنی معادباوری دارند: «طُوبَى لِمَنْ لَعِبَدٍ طَلَبَ الْآخِرَةَ وَ سَعَى لَهَا» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق: ۳۰۱)؛ خوشا به حال بنده‌ای که طلب آخرت می‌کند و سعی برای آن.

۴. نتیجه‌گیری

با ترسیم شبکه احادیث طوبی و تحلیل آن‌ها می‌توان این احادیث را ذیل موضوع بسیار مهم یعنی «تذکر» جای داد. تذکر شامل توجه به گذشته و ذکر لازمه‌های آن، توجه به وظایف حال و ذکر لازمه‌ها و در آخر توجه به آینده و ذکر وظایف مرتبط به آن است. تذکر در مرحله انتهایی ترسیم شبکه احادیث و به‌عنوان مضمون فراگیر در نظر گرفته شده که شامل مضامین سازمان‌دهنده گذشته، حال و آینده است.

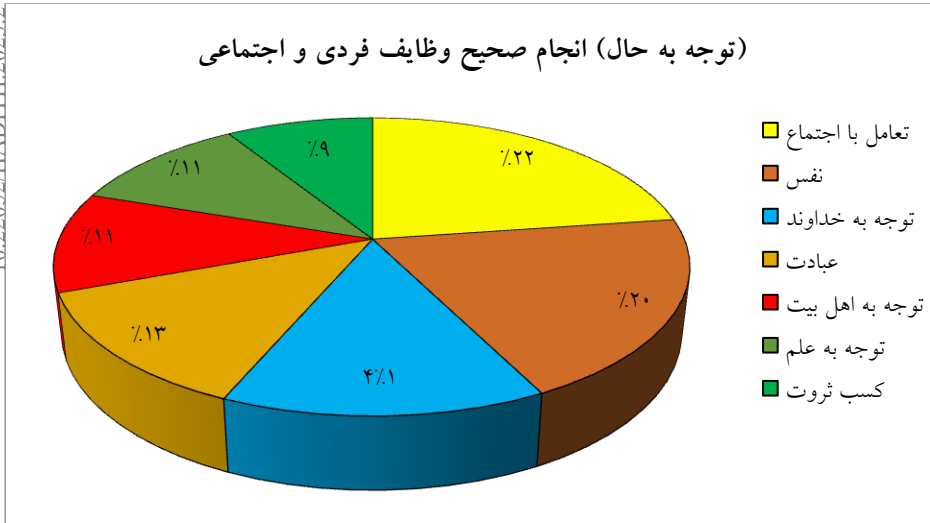
اولین نکته در این تقسیم‌بندی این است که وظایف حال تقریباً ۸۲ درصد از کل احادیث را شامل می‌شود؛ یعنی بیشترین تأکید معصومان علیهم‌السلام بر روی اعمالی است که انسان در زمان حال انجام می‌دهد و یا به عبارت دیگر به جریان زندگی او ربط دارد و متوقف بر گذشته و آینده وی نیست.

نمودار ۴: فراوانی احادیث طوبی در سه مضمون سازمان‌دهنده گذشته، حال، آینده

با در نظر گرفتن اجتماعی بودن انسان برخلاف عقیده بسیاری از مکاتب که انسان را موجودی گوشه‌گیر و به دور از جامعه معرفی می‌کنند، نکته شایان توجه این است که بیش از ۲۲

درصد از این احادیث به روابط و تعامل افراد با اجتماع اشاره داشته‌اند. این روابط به‌شکلی است که خیرخواهی و تأثیر نیکو در اجتماع پررنگ‌تر از بقیه خودنمایی می‌کند.

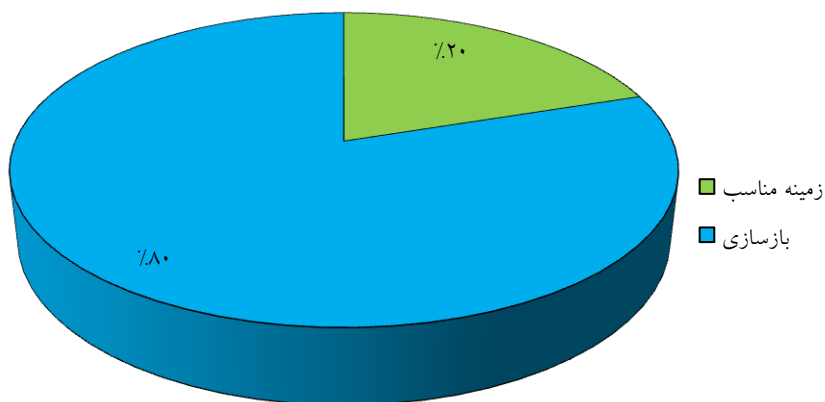
نمودار ۵: فراوانی احادیث طوبی در مضمون پایه وظایف فردی و اجتماعی

اخلاق نیکو با جمع و به‌ویژه با خانواده، اصلاح ذات‌بین، خیرخواهی برای همه، جهاد جهت اصلاح جامعه، دوستی و الفت با مردم به‌خاطر خداوند متعال از اعمالی است که زیرشاخه‌های این روابط را شامل می‌شود.

در بازه زمانی گذشته نیز می‌توان به بحثی اشاره کرد که امامان در عصری که هنوز اسمی از روان‌شناسی مطرح نبوده به این امر پرداخته‌اند؛ آن‌هم موضوع عدم کاوش در گذشته دیگران و عدم باقی ماندن در خاطرات بد گذشته، زیرا امروزه ثابت شده که یکی از عوامل افسردگی و در پی آن عقب ماندگی در زندگی انسان‌ها توقف در گذشته و مرور مکرر خاطرات بد گذشته است. معصومین علیهم‌السلام به ذکر دو موضوع در گذشته انسان اکتفا کرده و به سایر موضوعات خصوصی افراد نپرداختند. اولی آن‌ها تولد در دامنی پاک است که زمینه‌ساز سعادت خواهد بود و نکته بعدی که در بخش گذشته افراد بدان اشاره شده، نوع نگاه به خسارت‌های گذشته یا به بیان دیگر گناهان و زیان‌های گذشته است. در این قسمت نیز معصوم‌نگاهی ایجابی دارد نه نگاهی سلبی که موجب توقف، ناامیدی و افسردگی فرد شود. اولاً اینکه خود فرد بداند و آگاه باشد که در درگاه الهی

مرتکب چه خطایی شده و به عمق اشتباه خود بلافاصله پی ببرد و درنهایت به جبران گناه گذشته برخیزد و راه صلاح و رستگاری بییماید. و نکته نهایی اینکه حجم روایاتی که به گذشته می‌پردازد بسیار کمتر از روایاتی است که حال و آینده فرد را مورد بررسی قرار داده‌اند که این خود نکته‌ای است مهم و اثربخش.

(گذشته) زمینه مناسب و بازسازی خسارت‌ها

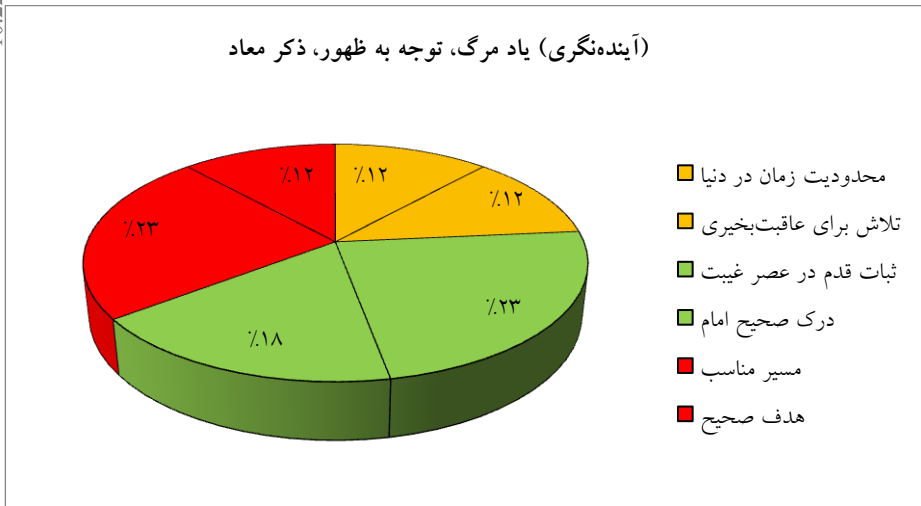

نمودار ۶: فراوانی احادیث در دو مضمون پایه زمینه مناسب و بازسازی خسارت‌ها

در قسمت توجه به آینده نیز این نکته حائز اهمیت است که انسان هر قدر هم که دارای اعمال نیک در طول حیات خویش باشد، بدون هدف و انگیزه نهایی چه بسا اینکه به پوچی خواهد رسید. توجه به معیارهای سعادت در آینده، اهمی است که آدمی را در این مسیر اولاً به دور از افراط و تفریط و ثانیاً کج روی قرار خواهد داد. یاد مرگ، توجه به معاد یا معاد باوری و توجه به ظهور منجی سه موضوعی است که در مورد آینده‌نگری باید توجه شود.

یاد مرگ این نکته را دائماً به انسان متذکر می‌شود که برای نیل به سعادت زمان محدودی در اختیار وی خواهد بود و در این دنیا تا وعده‌ای خاص قادر است به کارهای مفید و اثربخش بپردازد. توجه به ظهور منجی نیز اولاً فرد را مستلزم شناخت کافی و عمیق از امام می‌کند تا

سرچشمه‌ای شود برای ورود به معارف عالی اهل بیت (ع) و ثانیاً پس از شناخت کافی باید چنین فردی برای یاری امام زمان خویش چه در عصر غیبت و چه در دوران ظهور دارای ثبات قدم باشد تا از مسیر اصلی منحرف نشود. و در قسمت بعدی آینده‌نگری ذکر معاد است. معادباوری یعنی داشتن هدفی درست که همان سعادت همیشگی در آخرت است؛ زیرا اگر باور به معاد وجود نداشته باشد اهداف انسان‌ها به همین دنیا ختم خواهد شد و آن زمان تمام خواسته و اعمال بر پایه دنیا شکل خواهد گرفت و این برای سعادت دنیوی او نیز خطر آفرین است.

نمودار ۷: فراوانی احادیث طوبی در مضمون سازمان‌دهنده آینده

منابع

قرآن کریم. (۱۳۷۳). ترجمه ناصر مکارم شیرازی. چ ۲. قم: دارالقرآن الکریم (دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی).

نهج البلاغه.

ابن‌بابویه، محمد بن علی. (۱۴۰۶ق). کمال الدین و تمام النعمه. چ ۲. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
 ابن‌شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴ق). تحف العقول. چ ۲. قم: بی‌نا.
 اخوان‌مقدم، زهره، و حاج ابوالقاسم دولابی، فاطمه. (۱۳۹۷). معناشناسی واژه طوبی با تکیه برهمنشینی و جاننشینی. دوفصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن، ۷(۲)، ۶۷-۸۴.

شاخصه‌های سعادت بشر و میزان اهمیت هریک با تکیه بر احادیث طوبی، حسین رشاد و اصغر هادوی ۳۴۳

اشرفی، عباس، و عباس‌پور وازیک، محدثه. (۱۳۹۳). بکاء ممدوح از منظر قرآن و روایات. سراج منیر، شماره ۱۷، ۷-۳۲.

بخاری جعفری، محمد بن اسماعیل. (۱۴۰۱ق). صحیح بخاری. بیروت: دارالفکر.

تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (بی‌تا). غرر الحکم و درر الکلم. ج ۲. قم: دارالکتاب الاسلامی.

جعفری، محمدتقی. (بی‌تا). حیات معقول. قم: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.

خمینی، روح‌الله. (۱۳۵۸ق). شرح جهل حدیث. تهران: نشر عروج وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته‌الله علیه.

رضوان، حیدر. (۱۳۸۵). آثار تربیتی انتظار ظهور حضرت مهدی عج. قم: مرکز جهانی علوم اسلامی، دانشکده مدرسه عالی فقه.

الشیخ صدوق. (۱۴۰۳ق). الخصال. قم: جماعة المدرسین.

الشیخ صدوق. (۱۴۰۴ق). من لایحضره الفقیه. قم: جماعة المدرسین.

غفاری، منیره. (۱۳۹۵). طوبی و مفهوم‌شناسی آن در آیات و روایات. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث، دانشکده اصول‌الدین، دانشگاه اصول دین تهران.

فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۱۸ق). تفسیر الاصفی. قم: مکتبه الاعلام الاسلامی.

فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۱۷ق). المحجة البيضاء. ج ۴. قم: جماعة المدرسین.

قاسمی، یارمحمد، و هاشمی، علی. (۱۳۹۸). انجام پژوهش به روش تماتیک: راهنمای عملی و گام‌به‌گام برای یادگیری و آموزش (مورد مطالعه: مصرف موسیقی دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه ایلام)، فرهنگ ایلام، ۲۰(۶۴)، ۷-۳۳.

قائمی، محمدرضا. (۱۳۷۵). روش‌های آسیب‌زا در تربیت دینی. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.

قزاتی، محسن. (۱۳۸۶). پرتوی از اسرار نماز. تهران: انتشارات ستاد اقامه نماز.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی. ج ۴. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

کاا برای، کیوان، و عزتی، نسیم. (۱۳۹۶). الگوی روابط ساختاری حل مسئله اجتماعی، ادراک کیفیت روابط اجتماعی و بهزیستی هیجانی. اندیشه و رفتار در روان‌شناسی بالینی، شماره ۴۳، ۷-۱۶.

کرپیندورف، کلوس. (۱۳۷۸). تحلیل محتوا. ترجمه هوشنگ نایب. تهران: انتشارات روش.

طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۹۷). اصول فلسفه و روش رئالیسم با پاورقی مرتضی مطهری. تهران: انتشارات صدرا.

مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۴۰۳ق). بحار الأنوار. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

مسلم بن حجاج نیشابوری. (بی تا). صحیح مسلم. بیروت: دارالفکر.
مطهری، مرتضی. (۱۳۷۴). امدادهای غیبی در زندگی بشر. قم: انتشارات صدرا.
مطهری، مرتضی. (۱۳۸۴). آزادی معنوی. قم: انتشارات صدرا.
مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۴). اخلاق در قرآن. ج ۲. قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع).
هالستی، الیار. (۱۳۷۳). تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی. ترجمه نادر سالارزاده امیری. تهران:
انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, No. 3, 77-101

References

The Holy Qur'an.

Nahj al-Balagheh. [In Arabic]

Akhawan Moghadam, Z. & Haj Abulqasem Dolabi, F. (2017). Semantics of the word *Tūbā* based on syntagmatic and paradigmatic relations. *biannual scientific-research journal of Qur'an Linguistic Research*, 2(7), 66-84. [In Persian]

Ashrafi, A. & Abbaspour Vazik, M. (2013). Praised crying from the perspective of Qur'an and hadith. *Seraj Monir*, No. 17, 7-32. [In Persian]

Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3: 77-101.

Bukhari, M. (n.d). *Sahih Bukhari*. Beirut: Dar al-Fekr. [In Arabic]

Faid Kashani, M. (1996). *Al-Mahjat al-Bayda*. 4th edition. Qom: Jami'at al-Mudarrisīn. [In Arabic]

Ghaemi, M. (1996). *Harmful methods in religious education*. Qom: Seminary and University Research Institute. [In Persian]

Ghaffari, M., (2016). *Tūbā and its conceptualization in verses and hadiths*. Master's Thesis, Dr. Majid Maarif, Major: Qur'an and Hadith Sciences, Usul al-Din Faculty, Usul Din University, Tehran. [In Persian]

- Ghasemi, Y. & Hashemi, A. (2019). Conducting research using thematic analysis method. *Farhang Ilam Scientific Quarterly*, Nos. 64 and 65, 7-33. [In Persian]
- Halsti, E. (1993). *Content analysis in social sciences and humanities*. Translation: Nader Salarzadeh Amiri. Tehran: Allameh Tabatabai University Publications. [In Persian]
- Ibn Bābiwayh, M. (1984). *Man lā Yahduruh al-Faqīh*. Qom: Teachers Society of Qom Seminary. [In Arabic]
- Ibn Bābiwayh, M. (1985). *Kamāl al-Dīn wa Tamām al-Nima*. second edition. Tehran: Dar al-Kutub al-Islāmīya. [In Arabic]
- Ibn Bābiwayh, M. (1982). *Al-Khesal*. Qom: Teachers Society of Qom Seminary. [In Arabic]
- Ibn Shu'ba Harrānī, H. (1983). *Tuhaf al-Uqoul*. second edition. Qom: np. [In Arabic]
- Jafari, M. (n.d). *Reasonable Life*. Qom: Allameh Jafari Institute for editing and publishing works. [In Persian]
- Kaka Borayi, K. & Ezzati, N. (2017). Structural relation model of social problem solving, perception of the quality of social relations and emotional well-being. *Thought and Behavior in Clinical Psychology*, No. 43: 7-16. [In Persian]
- Khomeini, R. (2001). *Commentary of Forty Hadiths*. Qom: Institute for editing and publishing the works of Imam Khomeini (RA).[In Persian]
- Krippendorf, K. (1999). *Content analysis*. Translated by Hoshang Naib. Tehran: Ravesh Publications.[In Persian]
- Kulainī, M. (1986). *Kāfī*, 4th edition. Tehran: Dar al-kotob al-elmieh. [In Arabic]
- Majlesi, M., *Bihar al-Anwār*. (1982). Beirut: Dar 'Ihyā' al-Turāth al-Arabi. [In Arabic]
- Makarem Shirazi, N. (2005). *Akhlaq dar Qur'an*. Qom: Madriseh al-Imam Ali ibn Abitalib. [in Persian]
- Motahari, M. (1995). *Unseen aids in human life*. Qom: Sadra. [In Persian]
- Motahari, M. (2005). *Spiritual freedom*. Qom: Sadra. [In Persian]

- Muslim, A. (n.d). *Sahih Muslim*. Beirut: Dar al-Fekr. [In Arabic]
- Qaraati, M. (2007). *A shadow of the secrets of prayer*. Tehran: Publications of Iqama Namaz Headquarters. [In Persian]
- Rezvan, H. (2006). *Educational Works of Waiting for the Advent of Hazrat Mahdi (as)*. Qom: World Center of Islamic Sciences, Faculty of Higher Jurisprudence School. [In Arabic]
- Tabatabai, M. (1977). *Usul Falsafe Wa Rawesh Realism*. ba Pawaraqī Murteza Mutahhari. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Tamimi Amadi, A.; Ghurar al-Hikam wa Durar al-Kalim; Second edition, Qom: Dar al-Kitāb al-Islami, nd.[In Arabic]

The Indicators of Human Happiness and the Their Importance Based on Ṭūbā Hadiths

Hossein Rashad Koochesfahani

MA of Qur'an and Hadith Sciences, Shahed University, Tehran, Iran;
h.r.koochesfahani@gmail.com

Asgar Hadavi

Associate Professor, Department of Qur'an and Hadith Sciences, Shahed University, Tehran,
Iran (Corresponding Author); hadavika@gmail.com

Received: 10/04/2023

Accepted: 26/06/2023

Introduction

Man is always looking for a way to achieve eternal happiness. Every sect and denomination draws this path according to their knowledge, inviting others towards it. Since the words of the Shiite imams originate from a divine source and are the best way to illuminate the path towards human happiness, through studying hadiths containing the Ṭūbā structure and using modern research methods, this paper seeks to clearly and accurately examine the solutions to happiness and the importance of its elements and achieve reliable scientific results.

Materials and Methods

This article explores about 2300 hadiths with a Ṭūbā structure by means of content analysis and by creating a table of hadiths and their description. It tries to answer the question, "What are the indicators of human happiness and how important is each of them?" It has chosen the content analysis method to analyze continuous descriptions with the word "Ṭūbā". Although the usual ways of studying hadith texts, which are the main source of Islamic ethics, are useful and noteworthy, the basic questions about the role and guidance of ethical concepts of hadiths have been left unanswered. Therefore, choosing a new and interdisciplinary method in new formats will help to advance the goals of human resources. According to these points, the method of "content analysis" is considered a new step in the study of hadith texts. About 2237 hadiths were examined in order to obtain basic information and opinions of the Infallible Imams (as) about the criteria of human happiness, relying on the continuous descriptions of the word "Ṭūbā", seeking to examine the opinions of some sociologists and scientists of the world in order to know other opinions and reach a useful conclusion in this regard. In the next stages, a table of hadiths was created to obtain a regular form to reach the final goal, which was an inclusive theme. Then, by removing the primary codes and sorting them and turning them into descriptive codes, an attempt was made to achieve single topics. In the next step, these descriptive codes become a series of primary themes that include several descriptive codes. The primary themes were also placed under an organizing theme and several organizing themes were placed under an overarching theme.

Results and Findings

Through carefully studying Ṭūbā hadiths and implementing different models using the theme analysis method, including forming a network of hadiths and analyzing it, a plan was reached in which hadiths are divided and discussed in three-time frames. These periods of time include three stages: past, present, and future, which a person will pass through during his life and go to the abode of the hereafter. Paying special attention to these periods and performance in relation to each will have a very decisive effect on a person's destiny.

1- Looking at the past 2- Looking at the individual and society 3- Looking at the future

The first point in this division is that the present tasks include almost 82% of all hadiths. In other words, a person should look for what duties he has in the present to ensure his happiness. Taking into account the social nature of human, contrary to the opinion of many thought schools that introduce man as a secluded being and away from society, it is worth noting that more than 22% of these hadiths refer to the relation and interaction of individuals with

society. These relations are in such a way that benevolence and good influence in the society are more prominent than others. In the era when there was no name of psychology, the Imams mentioned the important issue of not delving into the past of others and not remaining in the bad memories of the past. Today it has been proven that one of the causes of depression and subsequent retardation in people's lives is dwelling on the past and repeatedly revisiting bad memories of the past. Two duties were mentioned in the past of man and they did not address other private issues of people. The first is to be born in a pure land that will be the basis of happiness, and the second is to look at past damages or in other words to compensate for past sins and losses. In the part of paying attention to the future, it is also important to note that no matter how many good deeds a person has during his life, without a final goal and motivation, he will probably reach emptiness. Paying attention to the criteria of happiness in the future is a lever that will put a person on this path, firstly, away from excesses and secondly, crookedness. Remembrance of death, attention to the resurrection or resurrection belief and attention to the appearance of the savior are three issues that should be considered in the future.

Conclusion

Through drawing the network of Ṭūbā hadiths and analyzing them, these hadiths can be placed under the very important topic of "Remembrance" which includes paying attention to the past and mentioning its requirements, paying attention to the present duties and mentioning the requirements, and finally paying attention to the future and mentioning the duties related to it. "Remembrance" is considered as inclusive theme, which includes the organizing themes of the past, present and future. As the peak of the pyramid of indicators of happiness, remembrance is a driving factor to avoid stopping in the past, paying attention to the tasks of the present and remembering the goal and continuing the path.

Keywords: Ṭūbā, Happiness, Remembrance, Content AnalysisI indicator.